

DE KNOBBELZWAAN (*Cygnus olor*) TUSSEN VECHT EN EEM
met o.a. de telresultaten van de voorjaarsstelling in 1978

R.G. Moolenbeek

1. INLEIDING

Op zaterdag 15 en zondag 16 april heeft de VOGELWERKGROEP HET GOOI e.o. een knobbelzwanentelling georganiseerd teneinde een inzicht te krijgen in het aantal pleisterende knobbelzwanen. Betrouwbare gegevens uit het verleden zijn nauwelijks aanwezig zodat een vergelijk helaas niet mogelijk is. Dat er buiten de Vogelwerkgroep eveneens behoefte bestond aan kwantitatieve gegevens, bleek na een gesprek met de gezamenlijke boerenorganisaties in de Vechtstreek. Er zou plaatselijk door de knobbelzwaan soms vrij aanzienlijke schade aan het grasland worden toegebracht, hetgeen deze organisatie vanzelfsprekend zorgen baarde. Voorafgaand aan de telresultaten wordt een algemeen overzicht gegeven van de knobbelzwaan. Deze gegevens zijn meest uit het "Handbuch der Vogel Mitteleuropas" deel 2 en "Birds of the Western Palearctic" deel 1.

2. METHODE

Het werkgebied van onze VWG is in kleine telgebieden ingedeeld, welke door leden en kursisten zijn geteld. Per gebied werd dan de verblijfplaats en het aantal knobbelzwanen ingetekend. Zo mogelijk werd ook de leeftijd op de tellijst vermeld. In de praktijk bleek dit laatste nogal eens op moeilijkheden te stuiten.

3. ALGEMEEN

Voor de tweede wereldoorlog was de "wilde" knobbelzwaan voor Nederland een zeldzame soort. Winterwaarnemingen uit die tijd zijn uit ons werkgebied nauwelijks bekend. In het dagboek van Van Oordt worden enkele exemplaren vermeld op de Loenderveense Plas in 1932. Het is echter zeker dat de knobbelzwaan reeds vóór en vooral in de 17de en 18de eeuw in het Vechtplassengebied voorkwam en zelfs broedde. Dit waren echter tamme (gedomesticeerde) knobbelzwanen die, getuige de vele afbeeldingen op oude prenten en gravures, in vrij grote aantallen werden gehouden op de buitenplaatsen. Het is echter niet waarschijnlijk dat de huidige Gooise populatie zich uit deze tamme knobbelzwanen heeft gevormd. De oorspronkelijke broedgebieden van de knobbelzwaan liggen in Rusland en Centraal Azië. Eind vorige eeuw en begin deze eeuw heeft de soort zich, mede door menselijke hulp, vrij snel over Centraal en West-Europa kunnen uitbreiden. Omstreeks de 30er jaren worden de eerste broedgevallen voor Nederland gemeld, o.a. van het Naardermeer (Timmerman, 1957). In hoeverre het hier ging om "wilde", "halfwilde" of "verwilderde" exemplaren is moeilijk meer te achterhalen. Na de tweede wereldoorlog volgen snel meerdere meldingen van broedsels. In de Avifauna van Midden-Nederland (Alleijn et al., 1971) wordt de bestandstoename van het aantal broedparen op het Naardermeer als volgt weergegeven; 1957 — 2 broedparen, 1960 — 4 bp., 1963 — 5 bp., en 1969 — 5 bp. Volgens een mondelinge mededeling van de heer Van Ingen, opzichter van het Naardermeer, zouden er in 1977 en

in 1978 nog 3 mogelijk 4 paren hebben gebroed. Uit deze gegevens zou je mogen afleiden dat het broedvogelbestand zich daar gestabiliseerd heeft.

Fig. 1

Het huidige verspreidingsgebied van de KNOBBELZWAAN. Gearceerd de broed- en wintergebieden, gestippeld alleen winterverblijfplaats.

Volgens Ogilvie (in Scott, 1972) zouden er in 1972 ca. 2500 broedparen in Nederland zijn en zou het winteraantal rond de 15.000 en 20.000 vogels liggen. De hele Noordwest-Europese populatie wordt thans door Van den Berg & Schäffner (1977) geschat op ca. 12.000 exemplaren.

3.1. VELDKENMERKEN

Het verenkleed van de volwassen mannetjes en vrouwtjes is, zoals een ieder wel zal weten, sneeuwwit. De jongen zijn, dikwijls nog tot in het 3de levensjaar, te herkennen aan een (later gedeeltelijk) vaalbruin verenkleed. Ook kan het voorkomen dat jongen (soms enkele uit een broed) geheel wit zijn hetgeen nog een teken van hun gedomesticeerde afkomst zou zijn. Bij deze jongen zijn ook de poten lichter gekleurd dan bij de normale bruine jongen. Men noemt deze vorm wel "immutabilis" of de "poolse vorm".

Het verschil tussen de mannetjes en de vrouwtjes is klein. Doorgaans zijn de mannetjes wat groter dan de vrouwtjes en is de knobbel op de snavel (vooral in de broedtijd) bij de mannetjes eveneens groter.

3.2. BROEDEN

De geslachtsrijpe leeftijd bereiken knobbelzwanen gemiddeld tussen het 3de en 4de levensjaar. Paarvorming treedt vaak al eerder op. De paar-gebondenheid is groot en nieuwe paarvorming treedt gewoonlijk alleen op bij sterfte van één der dieren. In maart doch meestal rond half april worden de eerste eieren gelegd. Het legsel bestaat gemiddeld uit 5-6 eieren, welke na 35-36 dagen uitkomen. Na ongeveer $4\frac{1}{2}$ maand zijn de jongen vliegvlug.

3.3. VOEDSEL

Het voedsel bestaat voornamelijk uit water/oeverplanten en grassen. Dierlijk voedsel zal slechts bij uitzondering worden genuttigd (Scott, 1972). Vooral in de wintermaanden zal bij gebrek aan waterplanten overgeschakeld worden op gras. Hierbij zou dan de reeds eerder genoemde schade kunnen optreden.

3.4. SCHADE

In het najaar verzamelen jongen, sub-adulten en volwassen vogels zich vaak in grote groepen (5-200 eks.). Zij gaan dan veelal van de ruigebieden naar weilanden alwaar zij dan in hoofdzaak gras grazen. Volgens de landbouwers zouden vooral deze groepen zwanen de schade aanrichten. Deze zou bestaan uit:

1. het vreten van het gras (ihb in het voorjaar zou dit een verlating van de eerste maai tot gevolg kunnen hebben).
2. de uitwerpselen (het hiermee in aanraking zijnde gras zou door het vee niet meer gegeten worden en op de mestplaatsen zou eerder onkruid gaan groeien).
3. het plattrappen van de grasmat.

Het lijkt ons op dit moment niet zinvol om over dit schade-aspekt een oordeel uit te spreken. Het Rijksinstituut voor Natuurbeheer in Leersum zou in het verleden wel eens bezig zijn geweest met door knobbelzwanen aangerichte schade, maar het is mij niet bekend of hierover ooit is gepubliceerd. Mogelijk kan het RIN eens benaderd worden en advies geven. Ook in Friesland spelen deze problemen en men schijnt daar nogal succes te hebben met het verkleinen van de broedsels (zie Vanellus 29(4):116-118). Het agressieve gedrag van broedparen zou ook nadelig kunnen zijn voor andere vogels. Hiervan zijn mij uit ons werkgebied geen konkrete voorbeelden bekend.

3.5. RUI EN RUIGEBIEDEN

De slagpenrui is voor zwanen het meest ingrijpend, omdat zij gedurende deze periode (ca. 6-8 weken) niet kunnen vliegen. De broedvogels ruien de slagpennen als ze jongen hebben. Het vrouwtje ruit eerst, daarna het mannetje. De volgroeide niet-broedvogels (meest sub-adulten) ruien van juni tot augustus. Deze niet-broeders trekken voor deze rui massaal naar rustige cq voor hen minder kwetsbare gebieden. De rui van de slagpennen duurt 7 tot 8 weken. Vooral de randmeren en het IJsselmeer zijn bekend als ruigebieden waar vanaf april vaak al grote groepen aanwezig zijn. Dit verklaart ook de afwezigheid van de groepen niet-broeders in het voorjaar en de zomer op de weilanden. Enkele aantallen uit het IJsselmeergebied zijn: 17/18 juli 1975 — 4602 eks., 30 juli 1975 alleen op het Ketelmeer en van Lelystad tot Lemmer — 1442eks.

Vergelijken we deze cijfers met de aantallen geteld tijdens de watervogeltellingen in november en januari in het IJsselmeergebied dan blijken deze aanzienlijk lager te liggen (Van den Berg & Schäffner, 1977).

November-telling gehele IJsselmeergebied:		1972	1973	1974
		291	321	1041
Januari-telling	"	"	?	567
				841

3.6. (TREK-)VERPLAATSINGEN

De knobbelzwaan staat nu niet bekend als een echte trekvogel in ons land. Ringgegevens zijn mij echter nauwelijks voorhanden zodat over de Gooise (broed)vogels weinig gezegd kan worden. Wel kunnen vooral de niet volwassen vogels behoorlijke afstanden rondzwerven. De waarneming van een jonge knobbelzwaan, geringd met een gele halsring PC 47 illustreert dit gedrag. Zij werd op 23 september 1975 geringd als een bijna vliegvlug jong in Nijelamer (Fr.). Zowel in 1976 als in 1977 heeft deze vogel geruid op het IJsselmeer en werd zij verder op 22 februari 1977 op de Ankeveense Plassen en op 2 april 1977 in de Aetsveldse Polder waargenomen. Ook op 8 mei 1978 werd zij, nu gepaard, waargenomen op de Stichts Ankeveense Plassen.

3.7. STERFTE EN LEEFTIJD

Het sterftcijfer is vooral in het eerste levensjaar bijzonder groot.

In Engeland vond men:	0 - 1 jaar	: 40-50 %
	1 - 3/4 jaar	: 35 %
	4 (brdvogels)	: 20 %

Belangrijke doodsoorzaken zijn het vliegen tegen hoogspanningsleidingen, het verkeer, loodvergiftiging (door jacht) en ziekten.

De oudste in het wild levende knobbelzwaan werd minstens 19 jaar. Dit zijn echter uitzonderingen, daar de sterfte, zoals het bovenstaande tabelletje reeds toont, groot is.

4. BROEDVOGELS TUSSEN VECHT EN EEM

Betrouwbare kwantitatieve gegevens omtrent de toename van het aantal broedparen in het Gooi en omgeving na 1945 zijn er niet. De Avifauna van Midden-Nederland geeft voor ons werkgebied in 1970 ca. 60 broedparen aan, waarbij een sterke concentratie in het Vechtplassengebied wordt genoemd. Hoewel wij ook thans nog niet over eksakte gegevens beschikken, schat ik voor 1977 - 1978 het aantal broedparen op hooguit 40 - 70 paren. Deze broeden ook nu nog in hoofdzaak in het Vechtplassen gebied (zie tabel 1).

5. WAARNEMINGEN BUITEN HET BROEDSEIZOEN

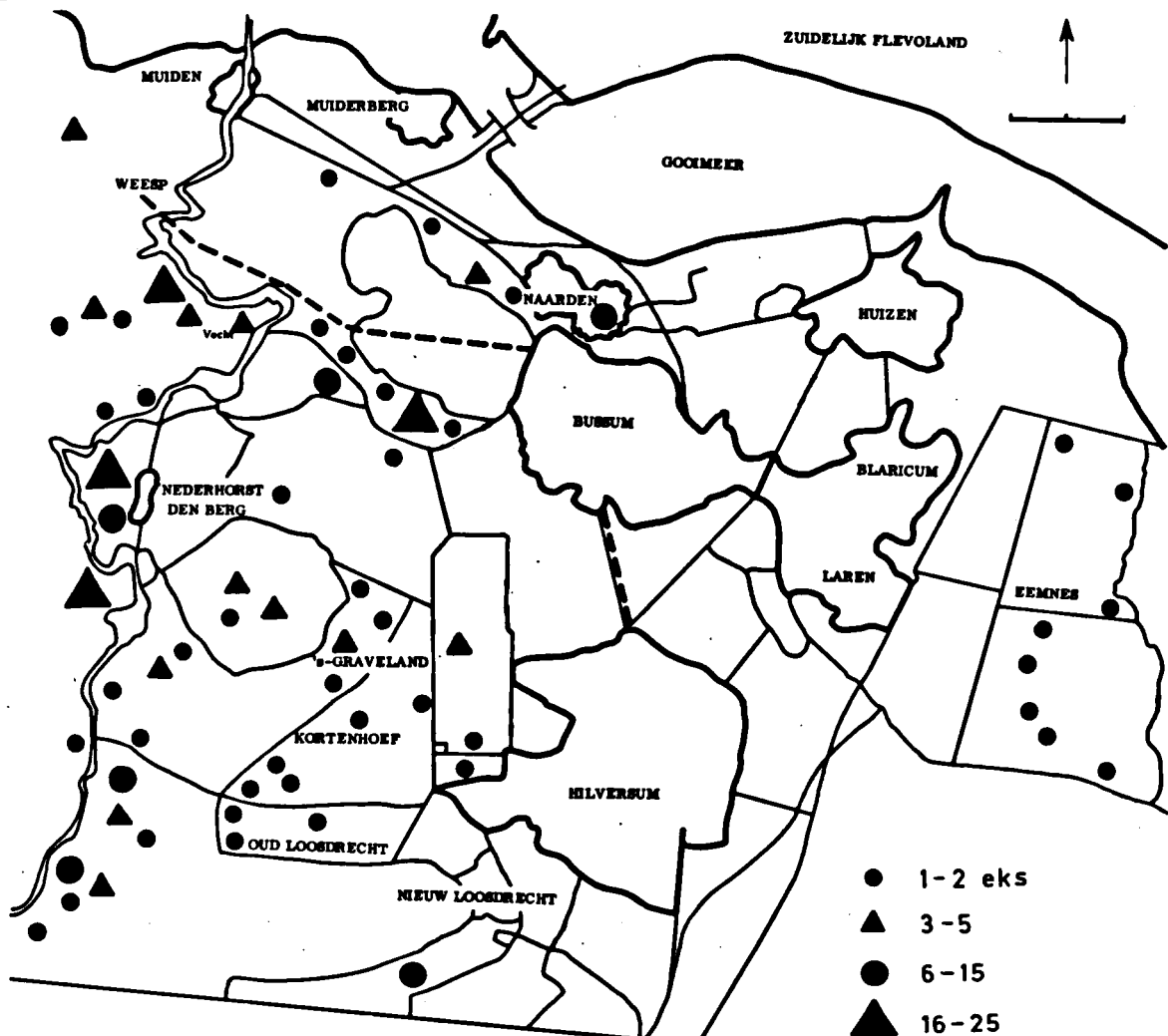
In het archief van de VWG zijn slechts weinig waarnemingskaartjes van deze soort te vinden. Wolff noemt voor de jaren 1956 - 1957 het voorkomen van kleine groepjes (tot maks. 8 eks.) langs de Eempolderkust. Fischer en Ladiges noemen voor het Naardermeer in 1959 concentraties tot ca. 20 eks. In 1963 noemen zij voor oktober/november 40 - 50 eksemplaren. Tussen Naarden en Muizen worden op 3 september 1967 door P. Oostenbroek 86 eks. geteld. P. Slot vermeldt op 26 juli 1971 voor de Naarderkust ca. 80 eksemplaren. D. Jonkers ziet op 16 juli 1972 langs de Gooimeerkust bij Huizen 58 eksemplaren. Verder zijn bekend:

17.12.1972	Eempolder (Noordpolder te Veld), P. Schoorl	- 23 eks.
9.06.1973	Huizerkust-Oud-Valkeveen, VWG	- 44 eks.
1.09.1974	Muiderberg, L.F. Rijnja	- 114 eks.
15.09.1974	Muiderberg, "	- 243 eks.
18.01.1975	Eempolders, S. Poelstra	- 24 eks.
25.08.1975	Muiderberg, ten W. van brug, R. van Poelgeest	- 180 eks.
14.09.1978	Muiderberg, "	- 200 eks.

Ook is mij bekend dat er op de Wijde Blik soms vrij grote aantallen (sub-adulten?) aanwezig zijn.

5.1. RESULTATEN TELLING 15 EN 16 APRIL 1978

Fig. 2: VERSPREIDING VAN DE KNOBBELZWAAN

tabel 1:

gebied	aantal eks.	geschat bp.
Bloemendaler Polder	(4)	1
Nieuwe Keverdijkse Polder	1	1
Keverdijkse-Overscheense Polder	8	1
Naarden Vesting	6	3
Aetsveldse Polder Oost	43	2 -4
Horn- en Kuijerpolder	30	2
Heintjesrak & Broekerpolder	6	1 -2
Hilversumse Meent	22	2 -3
Ankeveen West & Oost	3	4
Horstermeerpolder	16	2
Hoekerpolder	17	1
Wijde Blik & Loenderveense Plas	26	5 -7
Polder Kortenhoef West	10	3
Polder Kortenhoef Oost	2	2
Vuntus e.o.	4	3
Het Hol & Suikerpot	4	3 -4
's-Gravelandse landgoederen	8	3 -4
Loosdrechtse Plassen(+ Kievitsbrt& Mijnden)	17	2 -5
Loosdrecht	(10)	5
Eempolder Noord	4	2
Eempolder Zuid	9	2
	249	50-79

6. Aan deze telling hebben meegewerkt:

L. & C.Boontjes, N. & L.J.Dwars, E. de Haan, A. & H. van 't Hof,
W. van der Hijden, L.A.Lodenstein, N.A.Klippel, R.G.Moolenbeek, P.M.Ruegg,
C. & W.Rotermundt, M.Rootsaert, J.Schoenmaker, H.Seyffert, H. de Soete,
A. & G.Stoker, L. van de Velden, A.Vermeule, L.Verweij, J. van der Vlis-
Antonisse.

Al deze tellers natuurlijk bedankt!

7. LITERATUUR

- Alleijn, W.F. et al. 1971. Avifauna van Midden-Nederland. Van Gorcum, Assen.
- Anoniem. 1976. Beheer knobbelzwanen in de provincie Friesland. Vanellus 29(4): 116-118.
- Bauer, K.M. & U.N.Glutz von Blotzheim. 1968. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 2. Anseriformes. Akademische Verlagsgesellschaft. Wiesbaden.
- Bergh, L.M.J. van den, & B.E.Schäffner & J.J.Smit. 1978. Verslag van de watervogeltellingen in de jaren 1975-1977. Watervogels 3:43-71.
- Cramp, S. & K.E.L. Simmons. 1977. The birds of the Western Palearctic. 1: 372-379.
- Hilprecht, A. 1956. Höckerschwan, Singschwan, Zwergschwan. Die neue Brehm-Bücherei, no. 177. Wittenberg.
- Ogilvie, M.A. 1972. zie P.Scott.
- Scott, P. 1972. The Swans. London.
- Timmerman, A. 1957. "Wilde" knobbelzwanen (Cygnus olor) op het waterwildreservaat Het Zwarte Meer. Limosa 30:183-191.

